

Lejla NAKAŠ, Paratekstualnost u bosanskoj srednjovjekovnoj književnosti, Forum Bosnae 83-84/18, Međunarodni Forum Bosna, Sarajevo 2019., 120 str.

Žagar, Mateo

Source / Izvornik: **Slovo : časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu, 2020, 314 - 319**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:044285>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-17**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

stihova. Crvenom se bojom obilježavaju kao u originalu neki naslovi i inicijali. U kritičkom su aparatu ispod teksta pregledno navedene razlike prema Vrut. i Dov., a u parakritičkom aparatu sve druge dodatne napomene. Kritičko izdanje Sof. urađeno je prema principima koji su standardizirani u izdavanju crkvenoslavenskih ćiriličnih rukopisa. Osnovni je tekst evanđelja prenesen tako da što vjernije odrazi stanje u izvorniku. Izdanje je priređeno uz upotrebu fonta *BosNow*, koji je, specijalno za izdavanje bosanskih srednjovjekovnih tekstova, razvila Mila Melank (KARDAŠ 2018: 35, bilj. 31). Primjenjuje se *unicode* font koji je kreiran za potrebe projekta ANBiH – *Građa za rječnik crkvenoslavenskoga jezika: pretraživa baza podataka srednjovjekovnih tekstova evanđelja*. Pravopis je (u transliteraciji) osuvremenjen pisanjem velikih početnih slova u imenima i primjenom modernih interpunkcijskih pravila. Time se olakšava pristup tekstu korisnicima nefiloloških struka.

Izdanje *Sofijskoga evanđelja*, koje je znalački priredio Mehmed Kardaš, važan je doprinos bosnistici. Ono otvara nove poglede za komparativna izučavanja bosanskih i drugih slavenskih evanđelja. Ova je edicija dio ambicioznoga programa izdavanja svih (dostupnih) bosanskih srednjovjekovnih kodeksa (evanđelja) koje je sa suradnicima pokrenula sarajevska paleoslavistica Lejla Nakaš uz podršku izdavača Forum Bosnae. Ovaj se poduhvat treba svesrdno pozdraviti u slavistici.

I na kraju, kako svaka knjiga ima poneki propust – i ovoj upućujemo sitnije primjedbe. U literaturi je trebalo označiti redosljed (slovno ili brojkama) radova istoga autora/iste autorice ako su objavljeni iste godine. Na str. 21 bilo bi (dva puta) ispravnije napisati *tekstovna/tekstualna* umjesto *tekstološka*: »tekstološka tradicija (koju slijedi Dovolj. rukopis)« i »kojoj tekstološkoj podgrupi je najbliže«. Isto vrijedi za »tekstološke razlike« na str. 24. Na str. 27 treba stajati *прѣвѣ* (– *прѣзде*) umjesto *прѣвѣ*.

JAGODA JURIC-KAPPEL

Lejla NAKAŠ, *Paratekstualnost u bosanskoj srednjovjekovnoj književnosti*, Forum Bosnae 83–84/18, Međunarodni Forum Bosna, Sarajevo 2019., 120 str.

Već u afirmiranu bosnističkom nizu, u kojem su posljednjih desetak godina objavljeni mnogi vrijedni naslovi (npr. *Radoslavljev zbornik* u priredbi Anice Nazor, pretisak *Srednjovjekovne bosanske književnosti* Herte Kuna, *Vrućko evanđelje*, *Plovdivska bosanska knjiga* i *Bosanska ćirilična pisma* Lejle Nakaš, *Bosanski psaltir iz Zbornika Hvala krstjanina* Lejle Nakaš i Catherine

Mary MacRobert, *Bosansko četveroevanđelje – Bosanski odlomci Mehmeda Kardaša*, u seriji (»časopisu«) *Forum Bosnae*, pod uredničkom palicom Mile Babića, Rusmira Mahmutćehajića i Žarka Papića, izišao je i svezak »Paratekstualnost u bosanskoj srednjovjekovnoj književnosti« već »kućne autorice« ovog izdavača Lejle Nakaš, profesorice paleoslavistike i bosanske filologije sa sarajevskog Filozofskog fakulteta. Nakon niza monografskih izdanja u kojima je objavila kritičkim aparatom brojne srednjovjekovne bosanske naslove (uz navedene i *Čajničko evanđelje* u izdanju Instituta za jezik Sarajevskog sveučilišta), čime je bosnistika srednjovjekovnog razdoblja u vrlo kratku vremenu doživjela visok uzlet, i to zadovoljavajući sva standardna filološka mjerila, pojavila se knjiga posebnog naslova, koji bi već sam po sebi upozoravao na svojevrsnu rubnost ili usputnost. Marginalije se, dakako, ispunjavaju tek pošto je osnovni tekst ispunjen. Iako je popis nužnih izdanja sve manji, bosnističari ostaju još posla da se nadoknade opisi desetljećima zanemarena korpus, pa i da se čvrsto konstituiraju srednjovjekovna dionica zemaljske filologije (utjelovljena prije svega u »bosanskoj redakciji«, kako je crkvenoslavenski varijetet zemlje Bosne, nazivala Herta Kuna, ili pak »bosanskoj školi«, kako su je radije nazivali oni koji su smatrali da se termin redakcija isključivo veže za jezični tip /u ovom slučaju štokavski/ koji se naslojavao na crkvenoslavensku maticu). Koliko god može biti dvojbena je li moguće nadoknaditi poslove i rezultate koje su mnogi veliki europski narodi, pa i slavenski, obavili znatnim dijelom još u XIX. stoljeću, ili barem kroz XX., i kolikog to smisla uopće ima u današnjem vremenu koje inzistira na brisanju koncepta nacionalnih filologija, neprijepornim se izlučuje dojam kako zahvaljujući »moćnoj gomilici« sarajevskih paleoslavista, na čelu s prof. Lejlom Nakaš, izranja nekad nedostupno, »potonulo blago« sva sila uglednih i prevažnih pisanih spomenika, rijetkih knjiga čuvanih uglavom po europskim bibliotekama, dosad tek fragmentarno, gotovo ovlaš opisanima. Priređeni kodeksi iz svakog objavljenog sveska poslužili su kao riznica primjera i kao poticaj za ovdje objavljene rasprave.

Za razliku od naprimjer hrvatskih glagoljičkih izdanja bosanski su se kodeksi prije svega predstavili filološkom obradom, prezentacijom teksta u ispisu zapadne ćirilice, dok su uglavnom snimke izvornika prikazane tek povremeno, ostajući zapravo u drugom planu. Hrvatske glagoljske knjige tretirale su se, i još uvijek tretiraju, kao fizički spomenik po sebi, kao pokazatelj »čuda glagoljice«, a šira se javnost katkad i više radovala faksimilu, nego što je u ruke primala suvremen ispis teksta. Bosanska filologija u ponešto je drugačijoj situaciji: razmjerno kratko vrijeme u kojemu se uspjelo kritička izdanja prirediti, kao i potreba za njima u stručnoj javnosti, nisu dopuštali povišeniji

izdavački tretman koja bi visoko skladna iluminirana bosanska izdanja zavređivala. Za to uvijek, uostalom, ostaje vremena.

Nakon već brojnih ispisanih temeljnih stranica, kao kroz svojevrsan ventil vlastitih znanstvenih preferencija, Lejla je Nakaš ovaj put okupila između korica svoje starobosnističke rasprave koje su se gradile na prividno »sporednim trasama«, u takozvanom paratekstu. Tako je autorica nazvala, kako stoji u Uvodu, a slijedeći Gérarda Genettea, sve ono što se pojavljuje u poglavljima, predgovoru, uvodu, pogovoru, sažetku, napomenama, ilustracijama, u svemu onome što je »pored teksta«, onomu čemu je svrha da optimalizira recepciju osnovnoga knjiškog sadržaja. Razgrtanjem filoloških slojeva svih šest uključenih rasprava očigledno je da se, osim navedenih »para«-registara, kao sekundarna tekstna značenja iskazuju i ona jezična (dijalekatska npr.), grafijska, kalendarska, iluminatorska (...), koja dakle ne sudjeluju u artikuliranju tekstne poruke a proizlaze izravno iz grafijskoga traga. Kao filolog staroga kova autorica nadilazi isključivu specijaliziranost, pa lako prelazi iz jezikoslovnoga u paleografski registar, iz kodikološkoga u tipološki, uvijek se čvrsto vezujući za potrebu što temeljitija opisa rukopisa na koji je usredotočena. Od suvremene tekstologije apliciraju se metode prepoznavanja intertekstualnosti, koje iznimno obilježuju knjiškost srednjovjekovlja, kroz koju se zapravo omogućuje prepoznavanje svih zakrivenih, s vremenom izgubljenih slojeva i žanrovskoga i sadržajnoga profila. Tako se, naprimjer, u ovoj knjizi jasno ističe, a na temelju istraživanja sačuvanih kraćih zapisa i novopronađenih tekstova (npr. zbornika *Libro di mantica*) kako repertoar srednjovjekovne bosanske pismenosti nije tako žanrovski siromašan kako se isticalo (i što bi navodno bila odlika književnosti u krugu Crkve bosanske).

U prvoj raspravi »Glose, interpolacija i pisarski dodaci« strukturiraju se sekundarni zapisi na kodeksima, tumači se napetost između srednjovjekovnog koncepta dovršenosti i naknadnih potreba (i slobode) da se provedu dodatne pisarske intervencije. Razlikujući ta dva sloja (prvi, koji u osnovi nije naknadan, već pomaže u osnovnom snalaženju u tekstu kroz upućivanje na sadržaj tekstnih cjelina; drugi, koji naknadnim tumačenjem pomaže primjerenoj interpretaciji), autorica upozorava na korisnosti usporedbi dotične prakse i na horizontalnom planu, unutar korpusa istoga razdoblja, sve kako bi se jasnije utvrdio međusobni odnos kodeksa, i – barem donekle – prepoznali putovi utjecaja i tekstno tradiranje. Tako su naprimjer uspoređene zabilješke između *Vrutočkog evanđelja*, *Srećkovićeve*, te *Lavrentijevog* i *Berlinskog zbornika*, gdje se jasno prepoznaju ekvivalenti okupljeni prema mjestu nastanka kodeksa (pa se tako potvrđuje »bosanskost« prvih dvaju uzoraka). Pozornost se usmjeruje sve do grafičkih detalja, pa i do različitosti i sličnosti »zlatnih oznaka« ili ruku s kažiprstom, što se crtaju na marginama kako bi upozorili na važne tekstne

segmente. Ako takve usporedbe i ne dovedu do konkretnijih spoznaja o međusobnoj ovisnosti tekstova, ostaje još uvijek svijest o dubinskoj slojevitosti pisarskih vještina, čijim smo vrlo rijetkim tragovima danas svjedoci.

Rasprava »*Dialogus contra hereticos bosnenses* Jakova Markijskog i Rukopis krstjanina Hvala« impregnirana je nijansiranim filološkim namjerama i metodama, što potječe već od činjenice da je riječ, s jedne strane, o tekstu koji odražava duboku tradiciju antiheretičkih tekstova koji su bili koristili dominikanci. S druge strane, Hvalov tekst obiluje marginama na kojima su zamjetne reference koje bi se mogle dovoditi u vezu s krstjanskim počelima, a osobito su značajne podudarnosti s antiheretičkom literaturom, naprimjer s kompilacijski osmišljenim *Dijalogom* Jakova Markijskoga, ali i s onima još dubljeg povijesnog podrijetla. Štoviše, upravo se njezinim poznavanjem stječe ključ za iščitavanje sistema Hvalovih specijalnih oznaka na marginama svoga teksta. Nikakvih refleksija koje bi se ticale krstjanskog nevjerovanja u transsupstancijaciju, tvrdi autorica, na marginama Hvalova zbornika nema.

Na istoj tematskoj osi stoji i prilog »Tragovi komentara Andreja Cezarejskog u tekstu Otkrovenja u bosanskoj srednjovjekovnoj tradiciji«. Riječ je o vrlo zahtjevnoj temi, u kojoj se odzrcaljuju naslage prepletanja prototekstova različitog vremenskog i prostornog porijekla (ponajviše u svjetovnoj literaturi), sve u pokušaju da se bosanski odjeci dovedu u vezu s prvobitnim slavenskim prijevodom Otkrivenja. Autorica daje pregled stanja u bosanskoj dionici crkvenoslavenske pismenosti (s maticom najkasnije iz prve polovice XIII. stoljeća), te tu tradiciju dovodi u vezu s hrvatskoglagoljskom pismenosti. S druge strane, očigledni su u hrvatskim glagoljskim tekstovima preslavizmi, kojih u bosanskoj dionici nema, što bi trebalo značiti da se transmisija između bugarskih predložaka i hrvatskih tekstova provodila manje-više izravno. Naposljetku, minucioznom analizom pokazuju se očigledni refleksi komentirane verzije Andreja Cezarejskog, naprimjer u Radosavljevu zborniku. Takva povezanost upućuje dakle na kontekst u kojemu treba rekonstruirati doktrinu Crkve bosanske. Naprimjer, tvrdi se upravo na temelju spomenutih veza da se u bosanskoj tekstnoj tradiciji ne zamjećuju tragovi adopcionizma niti doketizma.

O karakterističnoj srednjovjekovnoj skupini tekstova riječ je u raspravi »Žanr pitanja i odgovora«. Prisutnost ovog žanra zasljeđena je također u glosama srednjovjekovnih kodeksa, često obilježena postupcima numeričkog simbolizma. Uočeni detalji uputili su na opći zaključak o interpretaciji teološke dimenzije glosa: bosanskim je krstjanima podvojeni odnos prema tijelu i duši doista imao prvorazrednu važnost (pa onda u Kraljevstvu nebeskom tijela i ne može biti), a to je onda bio i poticaj njihovim optužiteljima da im ospore vjeru u uskrsnuće, pa time i razvedu daljnji niz optužbi.

»Parmski zbornik *Libro di mantica*« naslov je temeljnog rada. Riječ je o kratkom pregledu kroz osnovne filološke spoznaje o ovom malenom bosanskom zborniku apokrifa (12 listova u formatu srednje četvrtine) koji potječe iz sredine XV. stoljeća, koji je otkrila 2012. godine u Biblioteci u Parmi povjesničarka umjetnosti Ema Mazrak. Jezik je ovog spomenika izrazito ikavski (vjerojatno predmigracijski livanjsko-vrbaski dijalekt, s đervom koji predstavlja glas /j/), no dva mlađa zapisa govore da je rukopis vrlo brzo, već vjerojatno od kraja XV. stoljeća, dospio u pravoslavnu srpsku sredinu. Prezentiran je temeljito i sadržaj zbornika, kroz 10 dijelova (kronografija od 1350. do 1453. godine, prikaz detalja o vremenskim prilikama za svaki mjesec, »začelo trepetnika«, Božićni kolednik itd. Prema složenom sadržaju na razmjerno malenu broju listova autorica je zaključila kako je slika o skromnosti žanrovskoga sastava srednjovjekovne bosanske literature preoštra, i kako se (i) u ovom zborniku dobro ogledaju refleksije bogatih književnosti u bližem i daljem susjedstvu.

Posljednji je rad intenzivnog genetskolingvističkog sadržaja: »Svjedočanstva zapadnoštokavskih narječnih obilježja u pismenosti srednjovjekovne Bosne«. Riječ je o vrlo važnoj temi, pogotovo za bosansku filologiju, jer pridonosi jezikoslovnom utemeljenju redakcijske osebnosti u odnosu naprimjer prema srpskoj redakciji koja je također u relaciji prema štokavskoj dijalekatskoj bazi. Posebnosti se strukturira prema trima osnovnim mjerilima: refleksu jata, čuvanju skupine *šć* ili *št*, te prema procjenama je li riječ o starom ili novom akcenatskom sistemu. S obzirom na veću bliskost zapadnih bosanskih jezičnih varijeteta prema čakavskom, nužno se razvijaju i pitanja bliskosti s hrvatskoglagoljskom tradicijom. Na temelju izvrsnog poznavanja intenzivne literature oblikovane uglavnom kroz XX. stoljeće, a na temelju vlastita uvida i nataloženog iskustva u radu na korpusu, autorica gradi vlastiti, autorski pregled tih osobina, i njihovih podrazreda, pridružujući svakoj kategoriji relevantnu važnost. Vrlo je zanimljiva, u svjetlu svih problema koji su odraz migracija, zabilježka o izoglosama koje su – prolazeći kroz prostor srednjovjekovne Bosne, bile toliko razmaknute da su tvorile »prije lepezu nego snop«, pa nas upravo stoga i ne treba iznenađivati raznolikost zasvjedočena u srednjovjekovnim tekstovima, kako crkvenoslavenskim, tako i narodnim.

Na samom kraju pridružena je bogata bibliografija koja se odnosi na sva uključena poglavlja te indeks imena i pojmova. Iako je riječ o zbirci rasprava čiji nastanak od početka nije bio međusobno povezan, postignuta je čvrsta koherencija. U isti mah dotaknute su ključne točke u kojima se prepoznaju problemi na koje bosanska filologija još mora nuditi odgovore, te se čvrsto iskazala neumoljiva nužnost primjene upravo tradicionalne metodologije pri obradi korpusa koji to u svakom pogledu zavređuje. Dok se filologija lome

koplja širom modernoga svijeta, bosanski filolozi na čelu s Lejplom Nakaš iskazuju zavidnu snagu i pokazuju kako »četa mala, ali odabrana« može još polučiti velike rezultate. Pa i biti uzor onim susjedima koji posustaju.

MATEO ŽAGAR

Ivan KOSIĆ, *Album hrvatske ćirilice u Zbirci rukopisa i starih knjiga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu*, Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zagreb 2018., 396 str.

Nakon obrade *Glagoljičnih rukopisa u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici (Glagoljica i hrvatski glagolizam, Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa povodom 100. obljetnice Staroslavenske akademije i 50. obljetnice Staroslavenskog instituta (Zagreb – Krk 2. – 6. listopada 2002.)*, Zagreb – Krk: Staroslavenski institut i Krčka biskupija, 319–340) – dugogodišnji voditelj *Zbirke rukopisa i starih knjiga NSK* Ivan Kosić objavio je i knjigu posvećenu hrvatskim ćirilskim rukopisima u ovoj zbirci. Njegova knjiga *Album hrvatske ćirilice u Zbirci rukopisa i starih knjiga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu* sadrži četiri veće cjeline: 1. *Hrvatska ćirilica (povijesni presjek)*; 2. *Rukopisi*; 3. *Pisma (isprave)* i 4. *Tiskopisi* te zaglavak, iscrpan popis literature i kazala osobnih imena.

Prva je cjelina sastavljena od nekoliko potpoglavlja: 1. *Proslov* (str. 9–10), 2. *Hrvatska ćirilica – povijesni presjek* (str. 11–77), *Uvod, Naziv, Obilježja, Rasprostranjenost, Pojavnost, Kameni natpisi, Liturgijska prijevodna djela, Diplomatske povelje i statuti, Župne matice i drugi dokumenti, Poslovna i osobna korespondencija, Dubrovački molitvenik, prva tiskana hrvatska ćirilična knjiga, Franjevačka književna djela, Utrnuće*.

U uvodnom se dijelu knjige ponajprije izlaže o počecima slavenske pismenosti i ćirilometodskoj tradiciji koja je u temeljima hrvatske pismenosti i kulture. Zatim slijedi pregled tropismene hrvatske kulture i pismenosti, od latinične do glagoljične i ćirilične. Pri tome je, s razlogom, najviše pozornosti posvećeno hrvatskoj ćirilici od njezinih početaka i najstarijih spomenika pa sve do 20. stoljeća kad izlazi iz uporabe. Ponajprije, ćirilica je jedno od pisama na kojem se pisalo hrvatskim jezikom. Druga je stvar gdje su i kada Hrvati njome zapisivali svoj jezik čak dva-tri stoljeća prije latinice. Ćirilica je postojala i trajala u hrvatskoj pismenosti od 11./12. do 19. pa čak i 20. stoljeća, primjerice u Poljicima gdje je napisano i očuvano mnoštvo rukopisa različita sadržaja od kojih neki ni do danas nisu objavljeni i nalaze se u privatnim